

Чыманова Ж.
Кыргыз-Түрк Манас университети

КЫРГЫЗДЫ ДҮЙНӨГӨ ТААНЫТКАН УЛУУ «МАНАС» ЭПОСУ

(Интернет булактарынын негизинде)

Өзүн кыргызмын деп атаган ар бир жаран чет өлкөгө чыгып, өз өлкөсүн тааныштырып калса, менин оюмча, биринчи эле «Манасты», андан кийин залкар жазуучу Чыңгыз Айтматовду атайт болуш керек. Чындыгында эле, Гиннес рекорддор китебине эь узун эпос катары кирген, 2013-жылдын 5-декабрында ЮНЕСКОнун маданий мурастарынын катарына киргизилген бул зор байлык кыргызстандыкмын деген ар бир адамга бир чоь ыйык мурас, баа жеткис байлык катары тутулушу абзел.

«Манас» эпосу жалаь өзүбүздөн чыккан изилдөөчүлөрдү гана кызыктырбастан, башка өлкө, башка улуттун атактуу окумуштуулары тарабынан да изилденген. Алардын ар биринин эпостун өнүгүшүнө жана башка тилдерге которулушуна кошкон салымдары, арнаган эмгектери чыныгы баатырлыкка тете көрүнүш болуп саналат.

1995-жылы дүйнө жүзүн дщьгшрёткөн «Манас» эпосунун 1000 жылдык мааракесин жаьы торолуп келе жаткан Кыргызстан ордолуу Талас жеринде өткөрдү. Бул маанилүү окуя эгемендикке жаьыдан көнүп келе жаткан кичинекей Кыргыз Республикасы үчүн абдан чоь жетишкендик болуп, эгемендүү өлкөнүн көз карандысыз статусунда ишке ашырган масштабдуу иш-аракеттердин биринчилеринен болду.

«Манас» эпосун жарыкка чыгарган инсандарга таазим кылып, окуяларды көздөн учуруп, азыркы учурдагы, тагыраак айтканда, заманбап технологиялар менен бүткүл дүйнөлүк интернет желеси өнүккөн заманда «Манас» эпосуна болгон мамиле, иш-чараларга көз чаптыралы деп чечтик. Маалымат берүү боюнча алдына эч кимди түшүрбөгөн Google системасына «Манас» деп жазып издей баштаганда биринчи эле eposmanas.ru сайты чыкты. Бул сайтты түзүү долбоору 2000-жылы башталып, 2004-жылы manas.kyrgyz.ru ат менен ишке киришкен, азыркы учурда кайрадан жаьыланып, www.eposmanas.ru [1] сайты болуп иштеп жаткан учуру. Сайттын өзүнүн башкы баракчасы, «Манас» эпосунун варианттары, эпос боюнча жүргүзүлгөн изилдөөлөр берилген, мындан тышкары, кыргыздардын фольклору, тамак-ашы жөнүндө да маалымат тапсак болот экен. Аталган сайт орус тилинде берилип, коммерциялык эмес, билим жана маданият ресурстарын элге тараткан сайт деп өзүлөрү жөнүндө маалымат баракчасына жазышкан. Бул сайттын жасалгасы, азыркы тилде айтсак, дизайны абдан жакшы иштелип чыккан, сайттын дагы бир жетишкендиги деп сурамжылоо жүргүзгөн бөлүмү болду. Анда «Манас чындыгында ким болгон?» деген суроо берилген (Кем на самом деле был «Манас»?) да, сурамжылоого бардыгы 7262 адам катышкан, алардын 54,97% (3992) «Манас» реалдуу тарыхый инсан деп жооп беришсе (реальной исторической личностью), ал эми 31,48% (2286) ойдон чыгарылган каарман деп жооп кайтарышкан (вымышленным героем), сурамжылоого катышкан-дардын 13,52% (982) мени бул суроо кызыктырбайт (этот вопрос меня не интересует) деп жооп беришкен. Бул суроого жооптор даяр түрдө берилгендиктен, адамдар жөн гана жооптордун бирөөсүн тандап алышмак, бул жерде, биздин оюбузча, үчүнчү суроо туура эмес берилген, «мени бул суроо кызыктырбайт» деген жооптун ордуна «менин маалыматым жок» же болбосо «бул суроо мага кыйынчылык туудурат» деген мааниде берилсе, бул сурамжылоонун натыйжалары тагыраак болмок деген ойдобуз. Дагы бир сунуштайлы деген оюбуз - үч гана жооп менен чектелбестен, көбүрөөк варианттар дагы каралса болмок.

Ушул эле сайтты барактап отуруп, дагы бир абдан кызыктуу макалага токтоло кетсек. Байыркы оймо-чиймелерди жана тексттердин маани-маъызын, сырын ачып изилдеген түркмөн жазуучусу Аразбай Ураев «Манас» эпосундагы каармандарга жана кубулуштарга өзүнүн «расшифровкаланган» анализин «О феномене «Манас» аттуу макаласында сунуш кылат. Мисал келтирсек, Манас төрөлгөндө аны курчаган төрт пайгамбарды жаратылыштын төрт кубулушу деп берет: өрт, суу, жер жана аба; Чыйырдыны төрөткөн он эки аялды ал азыркы учурда абдан актуалдуу болгон Зодиактын он эки белгисине салыштырган; Чыйырдынын жети кичинекей толгоосун Кудай ааламды алты кичинекей, адамды болсо жетинчи кичинекей жараткан деген уламыш менен байланыштырган. Мындан тышкары, автор эпостун негизги мааниси – бул жакшы менен жамандын ортосундагы кырдаал деп тиркешкен. Окумуштуунун бул айткан сөздөрүнө жарым-жартылай кошулат элек, анткени жакшы-жаман согушунан тышкары эпосто эр жаштарды, Мекенге болгон сүйүш, адалдык, ынтымак, биримдик сыяктуу идеялар да берилген. Бул айтылган сөздөрдүн Манастын жети осуятында берилген ойлор далилдеп берет деп ойлойбуз.

Биз сөз кылып жаткан сайттын дагы бир керектүү бөлүмү – бул жабылыктар баракчасы. Бул жерден окурман «Манас» эпосу тууралуу учурда болуп жаткан жабы окуялар жана жетишкендиктер менен тааныша алышат. Ушул эле сайтта «Алыш» эл аралык курчун кырдаал федерациясынын башчысы Алманбет Анапияев «Манас» эпосу кыргыз элинин улуттук спорт оюндарынын тиркешкен жылнаамасы» аттуу китебин жарыкка чыгарып, анда аскер жана спорттук таймаштары тиркешкен, азыркы учурдагы кыргыздын улуттук оюндары тарыхый мааниге ээ экендиги тиркешкен. Китепте «Манас» эпосундагы баатырлардын эр жаштардын жана тайманбастыгы жебишке алып келген бирден бир куралы катары каралып, азыркы жаштарга улуттук спорт оюндарына болгон кызыгууну арттырат. Китепте «Манас» эпосунда берилген кыргыз улуттук спорт оюндары менен катар, тыйын эмей, ордо, оромпой, шабиет, динчилдик сыяктуу бир нече оюндар жөнүндө маалымат берилген. Көчөгө чыгып, жаштардан бул оюндар кандай ойнолот деп сурасаң, билбейм деген жоопторду алаарыңыз толук мүмкүн, ошол себептен бул китеп азыркы спорт чөйрөсүндөгү «Манас» эпосунун ролу жана мааниси жөнүндө гана эмес, азыркы муундун өкүлдөрүнө кыргыздын нукура оюндары жөнүндө да жакшы жол көрсөткүч боло алат деген ишеничтебиз.

Кесибим англис тилчи мугалим болгондуктан, «Манас» эпосунун англис тилине которуу иш-аракеттери кызыкчылык туудурду. Биринчи көзгө урунган www.silkroadfoundation.org [2] сайты болду. Бул сайтта 2011-жылы Америкадагы Сиетл шаарындагы Вашингтон университетинин доктору (PhD) Элмира Көчүмкул кызы тарабынан «Манас» эпосунун бир нече бөлүмдөрүнүн англис тилине которулган баракчалары болду. Англис тили жана котормочулук менен бир нече жылдан бери тыгыз байланышта болгон адам катары эпостун тексти жогорку деңгээлде которулган деп айта алам. Кыргыз улутуна жана маданиятына гана мүнөздүү түшүнүктөр экспликациянын жардамы менен которулган, анткени бул сыяктуу сөздөрдүн эквиваленти англис тилинде жок, мисал келтирсек:

With about fortyorfifty *түмөн* [40] ofarmy

Деген сүйлөмдө *түмөн* деген сөз эч өзгөрүүсүз берилип, ага мүнөздөмө өзөнчө берилип жатат. Биздин оюбузча, «Манас» эпосу менен англис тилинде таанышкысы келген окурмандар үчүн бул толук кандуу материал боло алат деген ойдобуз. Мындан тышкары, аталган сайтта «Манас» трилогиясынын маанилүү бөлүмдөрүнүн аталыштары

дыкаттык менен которулуп, «Манас» эпосунун тарыхый мааниси, ал тургай, атактуу манасчылардын «Манас» айткан тасмасы жана алар жөнүндө англис тилинде даректүү маалыматтарды тапса болот.

Дагы эле интернет баракчаларынан «Манас» эпосунун өнүгүшүнө илимий изилдөөлөрдү жүргүзгөн профессор, доктор эжебиз Зина Караеванын «Манас» эпосунун лингвопоэтикалык анализи» аттуу докторлук диссертациясы далил боло алат [3]. Мындан тышкары, Зина Караева «Манас» эпосундагы энчилүү аттар жана сандар тууралуу талдоолорду жүргүзгөн. Эпос энчилүү аттарга бай, алардын ар биринин өзүнүн кызыктуу тарыхы, символикасы бар. Ар бир аттын өзүнө мүнөздүү семантикалык, маданий жана жекелик өзгөчөлүктөрү жөнүндө окумуштуу эжебиз эмгектерин жараткан. Бир гана шумкарды мисал келтирсек, эпосто бул жаныбар бир нече ат менен берилген: Ак Кула, Ак Саргыл, Ак Көкүл, Ак Куйрук, Ак Борчук – аттардын бардыгы ак деген сөз менен башталып, өзүнө кандайдыр бир ачык, оң деген маанини камтыйт. Азыркы учурда дипломдук, магистерлик, кандидаттык жана докторлук илимий иштер «Манас» эпосун изилдөө жаатында жүргүзүлүп жаткандыгы кубандырат. Бул да болсо «Манас» эпосунун өнүгүшү жана таанымал болушуна кошулган зор салым деп эсептейбиз.

Интернет мейкиндигин андан ары бойлосок, массалык маалымат каражаттарынын сайттарында, атактуу youtube сайтында Манас эпосуна кызыгы зор болгон америкалык жазуучу-изилдөөчү Ричард Хевит жөнүндө маалымат арбын [4]. Ал тургай, бул окумуштуу американын жараны болуудан баш тартып, Рысбек деп кыргыз ысмын алган. Рысбектин «Манас – жоголгону табылды» аттуу китеби жарык көрүп, анда автор Манас менен Библиянын ортосунда бир параллель чийип өткөн. «Манас» эпосундагы каармандар менен Библиядагы каармандардын ортосунда абдан көп айкаш жактары бар, бирок кыргыздар еврейлердин диний жазууларын кабыл ала албагандыгынан улам бул көз карашты жокко чыгарып жатышат деп белгилеп кеткен америкалык волонтер [4]. Тарыхчылардын айтымында, бул гипотезанын эч кандай негизи жок, «Манас» эпосу – бул кыргыз элинин энциклопедиясы аталып, анда берилген сюжет тарыхый окуяларды чагылдырат да, башкы каарман Манастын так прототиби аныктала элек. Чындыгында, биз бир нече сайттарды карап, изилдеп көргөнүбүздө, Манас жөнүндө берилген аныктамалар бирдей эмес. Аталган сайттардын кээ бири Манасты кыргыз элинин фольклорунун башкы каарманы деп белгилесе, башкасы Манасты тарыхый инсан деп айтып өтүшкөн. Бул жаңылык жөнүндө интернеттин күйөрмандарынын ой-пикирлерине да көңүл бурууну чечтик, бул жакта Ричардды колдогондор да бар экен, ошол эле учурда катуу сынга алгандардын саны да арбын, алардын арасында эпос менен диний жазуулар таптакыр бири-бирине байланышы жок жана аларды салыштыруунун такыр негизи жок дегендер да бар. Ричард Хевиттин эмгегин биз жогоруда белгилеп өткөн түркмөн окумуштуусу жүргүзгөндөй эле дагы бир интерпретацияланган талдоо деп бааласак туура болот, бирок бул көз карашка толугу менен кошулуудан алыспыз.

Кыргыз эпосу «Манасты» өнүктүргөн дагы бир чет элдик окумуштуу жөнүндө интернет баракчаларынан таптык. 2011-жылы Улуу Британияда Азия жана Африка өлкөлөрүн изилдөө университетинде «Манас» эпосу англис тилинде жарык көргөн, бул китепте «Манас» трилогиясынан алынган ар кандай эпизоддор берилген [5]. Мындан тышкары, Саякбай Каралаев айткан «Манас» эпосунан үзүндүлөр компакт-дискке жаздырылып, эпостун синхрондук котормосу берилген. Бул иш-аракеттер профессор Кит

Дейвид Хауард аркылуу жасалган. Кыргыздын негизги улуттук жана маданий баалуулугу болгон «Манас» эпосу Улуу Британияда да кызыгуу жаратып, таанылып жаткан көрүнүш абдан чоң жетишкендик деп ойлойбуз.

Интернетте издөөлөрүбүздү улантсак, эркин энциклопедия аталган Wikipedia сайтында да «Манас» эпосу жана манасчылар жөнүндө керектүү маалыматтарды тапса болот экен [6]. Мындан тышкары, биздин өлкөгө сапар тарта турган адамдарга Кыргызстан жөнүндө маалымат берүү максатында саякат уюштуруу агентстволору сайттарына «Манас» эпосу жөнүндө да баракчаларды кошуп коюшкан [7]. Кыргыз Республикасынын Президентинин расмий сайтында да «Манас» эпосу жөнүндө Кыргызстан аттуу бөлүмүндө кыскача маалымат берилген [8]. Бул абдан туура көрүнүш деп айтсак болот, анткени өлкөнүн туризм чөйрөсүн өнүктүрүүгө, кыргыз улутунун баалуулуктарын дүйнөгө таанытууга, кыргыз улутунун маданиятынын байлыгын көрсөтүүгө чоң өбөлгө түзүлүп жатат. Сүйүндүргөн нерсе – «Манас» эпосубуз интернет мейкиндигинде орун алган жана ал жөнүндө тиешелүү маалыматтарды тапса болот. Мындан тышкары, эпосубузду изилдөөгө жана которууга чет өлкөлүк окумуштуу-изилдөөчүлөрүнүн кызыгуусу кубандырбай койбойт.

Интернет булактарына негизделген талдоонун жыйынтыгында сунуш катары биз жалаң «Манас» эпосуна арналган өзүнчө расмий катталган сайттын ачылышы керегин айтат элек. Бул сайт кыргыз, орус, англис, француз, дегеле азыркы учурда актуалдуу болгон тилдерде иштелип чыгып, ошол бойдон бир калыпта токтобой ишин улантса жакшы болмок. Интернет сайттарына мүнөздүү порталдар, бөлүмдөр, өзүнчө баракчалар берилип, видео жаңылыктар менен коштолуп турса, окурмандар «Манас» эпосу жөнүндө каалаган материалдарды таба ала турган, ал турсун сайттын ичинде анкета, сурамжылоо бөлүмдөрү тынбай иштеп турушу зарыл. Андан дагы социологиялык аспектилерди эске алсак, сайтка канча адам катталган жана канча адам кирип турат деген сыяктуу статистикалык маалыматтарды да кошууну туура көрүп турабыз. Бул аябагандай зор жана көп нерселерди талап кылган иш-аракет, бирок заманбап технологиялардын учурунда интернет сайттар талапка ылайык жана эң популярдуу маалымат булактары болгонун унутпашыбыз керек.

Макалабызды Эсентур Кылычевдин сөздөрү менен аяктайлы деп чечтик «закымдап учкан мезгил өтүп, доорлор, кылымдар алмашкан сайын беттеринде нур чачыраган бермет сыңары, кудум эле сыйкырдуу, кереметтүү асыл таш сыңары кыргыздын Башкы китеби, Ыйык дастаны аталган «Манас» мурда кезикпеген жаңы түскө боөлүп, мурда көрүнбөгөн нурларын чачыратып, ого бетер жаңырып да, жашарып да келет» [9, 5]. Ылайым эле ыйык аталган «Манасыбыз» кылымдар бою карыбай, жаңы ажайып түстөргө бөлөнүп эле, кыргыздын келечектеги инсандары да Манасты бийик туу тутуп, алпештеп асырай билишсе экен.

Эң акырында баягы эле интернет булактарынан алынган бир жакшы маалыматты белгилей кетсек – макалабыздын башында «Манас» эпосу ЮНЕСКОнун маданий мурастарынын катарына киргизилди деп баса белгилеп кеттик эле, аталган маанилүү окуяга арналган салтанаттуу азем 2014-жылдын жазында Париждеги ЮНЕСКОнун штаб-квартирасында өткөрүлмөкчү [10].

Адабияттар:

1. www.eposmanas.ru
2. www.silkroadfoundation.org
3. www.iuca.kg
4. www.youtube.com
5. www.kant.kg
6. www.wikipedia.org
7. www.centralasia-travel.com/ru
8. www.president.kg/ru
9. «Манас, Семетей, Сейтек» дастаны. Хрестоматиялык окуу китеп, түзгөн М.Байжиев. -Бишкек, 2012.
10. www.lenta.ru.news